

NEVÂÎ'NİN FARŞÇA ŞİİRLERİNDE HÂFİZ ETKİSİ*

Ayşe Hilal Kalkandelen**

Öz

Hâfız-ı Şîrâzî, sözünün açık, fasih ve ahenkli olması, mazmunlarının inceliği ve sanatının gücü ile ün salmış, lisânü'l-gayb olarak bilinen usta bir şair, edebî ve şer'î ilimlere vakıf bir âlimdir. Bu özellikleriyle onun edebiyattaki tesiri çok kapsamlıdır. Bu tesir sadece İran edebiyatına has olmayıp, özellikle Divan edebiyatında köklü bir şekilde kendini göstermektedir. XIV ve XV. yüzyıllarda Hâfız-ı Şîrâzî tesiri sadece tercüme mahiyetindedir. Türk Divan şairleri Şeyhî, Ahmet Paşa, Fuzulî, Bâkî, Nefî gibi şairler Hâfız-ı Şîrâzî'den istifade etmişler, ona olan hayranlıklarını gazellerini tahmis ederek, nazireler yazarak, onun gazelinin tavrını, edasını, veznini ve kafiyesini kullanarak göstermişlerdir. İzzet Ali Paşa da Hâfız-ı Şîrâzî'nin gazeline Farsça nazîre söylemiş şairlerdendir. Hâfız-ı Şîrâzî'nin diğer şairlere tesiri Türk edebiyatında Tanzimat devri ve sonrasında da devam etmiştir. XV. yüzyıl Çağatay edebiyatı şairi Ali Şîr Nevâî de bir Hâfız-ı Şîrâzî meftûnudur ve Farsça Divanı'ndaki gazellerinden bir kısmını Hâfız-ı Şîrâzî'nin etkisinde kalıp yazdığı şiirler oluşturmaktadır. Ali Şîr Nevâî de ünü bütün Türk dünyasına, İran ve Hindistan'a, Orta Asya'ya yayılmış olan Türk edebiyatında etkisi büyük bir şairdir. Pek çok şair onun şiirlerine de nazire söylemiştir. Bu çalışmada Hâfız-ı Şîrâzî'nin Ali Şîr Nevâî şiirlerine etkisini göstermek amacıyla; gazeller üzerinde bir karşılaştırma yapılmıştır. Karşılaştırma yapılırken, sistematik işlenen konulara göredir. Konular, dokuz başlık altında Farsça beyitlerin anlamları ve beyitler arası benzerlik ve farklılıklar belirtilerek ifade edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Nevâî, Hâfız, Farsça, Şiir, Etki.

The Influence of Hâfiz In Nawai's Persian Poem

Abstract

Hâfiz-i Shîrâzî was a master poet and a scholar of literary and shari'ah sciences, renowned for the clarity, eloquence, and harmony of his words, the subtlety of his metaphors, and the strength of his art. With these characteristics, his influence on literature is far-reaching. This influence is not unique to Persian Literature, but it shows itself, especially in Divan Literature ineradicably. In the 14th and 15th centuries, the influence of Hâfiz-i Shîrâzî is in the form of translation. Turkish Divan Poets such as Sheyhî, Ahmed Pasha, Fuzulî, Bâkî, and Nefî benefited from Hâfiz-i Shîrâzî, and they showed their admiration for him by writing tahmises on

* Araştırma makalesi/Research article; Doi: 10.32330/nusha.1345085

** Doç Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, e-posta: ahilal@atauni.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8173-9197>

Makale Gönderim Tarihi: 17.08.2023

Makale Kabul Tarihi : 14.11.2023

his ghazals, by writing naziras to his ghazals, by using the style, manner, meters, and rhymes in his poetry. İzzet Ali Pasha is one of the poets who wrote a nazira in Persian for the Hāfiz-i Shīrāzī's ghazal. Hāfiz-i Shīrāzī's influence on other poets continued in Turkish literature during and after the Tanzimat period. 15th-century Chagatai Literature poet Alī Shīr Nawāī is another admirer of Hāfiz-i Shīrāzī and part of the ghazals in his Persian Divan consist of poems that he wrote by the influence of Hāfiz-i Shīrāzī. Ali Shīr Nawāī was a poet whose fame spread throughout the Turkish world, Iran, India, and Central Asia and had a significant influence on Turkish literature. Many poets also wrote nazira in their poems. In this study, to show the influence of Hāfiz-i Shīrāzī on Ali Shīr Nawāī's poems; a comparison was made on the ghazals. This comparison is made systematically according to the topics covered. When making comparisons, the systematic is according to the topics covered. The topics are expressed under nine headings by indicating the meanings of the Persian couplets and the similarities and differences between the couplets.

Keywords: Nawāī, Hāfiz, Persian, Poetry, Influence.

Structured Abstract

Hāja Shamsuddin Muhammad b. Muhammad b. Hāfiz-i Shīrāzī (d. 792/1390?) was born in Shiraz in the VIII century. His father was a merchant named Bahāuddīn from Isfahan and his mother was a lady from Kāzerun. He is one of the lyric poets of Persian literature who reached fame with his ghazals. In addition to the harmony and fluency of his poems, his language is simple, monopolized, and laconic. He used the pseudonym "Hāfiz". Muhammad Gulendam, who is the author of the poems, gives the names and pseudonyms as "Mawlānā al-Azam, al-Marhūm al-shahīd, Mufahhir al-ulemā, Ustādu nehārīru al-udebā, Shamsu'l-mille, ve'd-dīn Muhammad al-Hāfiz al-Shīrāzī. Like many poets, al-Hāfiz was influenced by some of his predecessors and contemporaries, such as Hājū-yi Kirmānī (d. 753/1352), Salmān al-Sāwajī (d. 778/1376), Khayyam (d. 526/1132 [?]), Mawlānā Jalāleddīn al-Rūmī (d. 672/1273), Saīdī (d. 672/1273), Sadī-i Shīrāzī (d. 691/1292) and Kamāl al-Dīn-i Isfahānī (d. 638/1240 [?]), and he wrote responses to their poems and compensated them. He also had an influence on Turkish divan poetry. In the divan poetry of the XIVth and XVth centuries, there are ghazals that are similar enough to be called translations from Hāfiz. It is understood from their memoirs and letters that writers and poets who studied in the XIXth century read Hāfiz's Divan during their education. In fact, Hāfiz became the hero of the novels and theaters of the period, guided poetry with the rustic and lyrical poems he left behind, and influenced many poets. One of these poets was Ali Shīr Nawāī.

Ali Shīr Nawāī, who came from a distinguished family, started writing poetry as a child under the influence of his father and uncles, memorized a poem by Qasim al-Anwar (d. 756/1355) when he was three or four years old, and read and memorized Ferīd al-Dīn Attār's (d. 618/1221) Mantiq al-Tayr at a young age. According to many scholars, this work played a great role in shaping his worldview.

Towards the end of his life, Mantiq al-Tayr caused him to write Lisān al-Tayr as a nazira. Abu'l-Qasim Babür Khan and Huseyin Baykara (d. 842/1438) also had a great influence on his education. After his first poems written in Persian, Ali Shīr Nawāī, as mentioned in his work Muhākemetü'l-Lugateyn, opened his eyes to Persian poems but also started to write in Turkish.

Ali Shīr (1441-1501), the greatest poet of Turkish and Chagatai literature, statesman, scholar, writer, and linguist, was known as zu'l-lisāneyn because he used the pseudonyms "Nawāī and Fānī", and was an important person who brought his period to the peak in terms of history, science, art, culture, and civilization. His works were read in Anatolia and Rumelia, Azerbaijan, Iran, Iraq, Crimea, and Volga tribes, among Turkmens, in Turkish palaces in India, and his poems were sung in verses. In the field of Divan literature, poets such as Ahmet Pasha, Skopjan Atā, Aşkî, Lāmiū, Ibn Kemal, Mesihî, Ulvî, Zihnî wrote verses to Nawāī's poems. Poets such as Nedim, Sheikh Ghalib, and Fuzûlî were also influenced by Nawāī.

Some of the ghazals in Nawāī's Persian Divan, published by Ruknuddīn-i Humāyūnferruh in Tehran in 1342/1963, are composed of poems influenced by the poets of the IX/XV century, including Sadī-i Shīrāzī, Ḥosraw-i Dīkhlevī, Hasan Dīkhlevī, Hāfiz-i Shīrāzī, Kamāl-i Khojandī, Salmān-i Sāwajī Abdurrahmān-i Jāmī. In addition, Mawlānā Şāhī-i Sebzvārī, Sultan Hüseyin Baykara, Mīr Selīmī, Vefāyī, Seyfī-i Türk, Sāhib-i Belhī, Mawlānā Kāhī-i Miyankālī, İsmet-i Bukhārī, Mawlānā Kātibī-i Turşiz are among the poets he took as an example and wrote naziras to their poems. In the divan, these names are mentioned under the titles of Tetebbu', the ghazals he wrote himself without being influenced by anyone are named as İhtira' or Muhteri', and the ghazals he wrote as nazira to Hāfiz-i Shīrāzī in Nawāī's divan are mentioned under the titles of Tetebbu'-i Hāce, Tetebbu'-i Hāce Hāfiz, Eydan, Eydan lehu.

It has been inevitable for classical poets to follow their predecessors in order to become master poets. Like every poet, Ali Shir Nawāī was influenced by Hāfiz-i Shīrāzī, whom he considered as his master. This influence, which is stated by the sources and determined as a result of the analysis of the poems in terms of form and content, shows itself very clearly in the poems of the poet who uses the pseudonym Fānī in his Persian poems. In his poems, Nawāī expressed that he took Hāfiz as an example and wrote poems following him and expressed his respect and admiration for Hāfiz. In doing so, it is understood from the beauty of his poems that he aimed to expand the meaning of poetry in addition to his admiration for Hāfiz. In classical literature, writing tahmis to both Hāfiz's and Nawāī's poems continued traditionally and became an indicator of the poets' power in their poetry. Because reading and memorizing Hāfiz's poems is one of the conditions of being a good poet. Poems written in the same rhyme and meter are noteworthy. Hāfiz is one of the poets whose poems are most frequently versified and Nawāī continued this tradition. In the poems in his divan, Nawāī mentioned the ghazals he wrote as a nazira to Hāfiz and called them "tetebbu'". There are also ghazals that have a similarity with the meaning of Hāfiz's poem.

Giriş

Hâce Şemsuddin Muhammed b. Muhammed b. Hâfız-ı Şîrâzî (ö. 792/1390?), VIII. asırda Şiraz'da dünyaya gelmiştir.

Babası İsfahanlı Bahâuddîn isimli bir tüccar, annesi Kâzerunlu bir hanımdır. Fars edebiyatının gazelleriyle meşhur şairlerindedir. Şiirlerindeki âhenk ve akıcılık yanında dili sade, tekellüfsüz ve vecizdir. “Hâfız” mahlasını kullanmıştır. Muhammed Gülendâm, isim ve mahlasları, “Mevlânâ el-a‘zam, el-Merhûm e‘ş-şehîd, Müfehîru‘l-ulemâ, Üstâdu nehâîru‘l-udebâ, Şemsu‘l-mille ve‘d-dîn Muhammed el-Hâfız e‘ş-Şîrâzî şeklinde nakletmektedir. Birçok şair gibi Hâfız da Hâcû-yi Kirmânî (ö. 753/1352), Selmân-ı Sâvecî (ö. 778/1376), Hayyam (ö. 526/1132 [?]) gibi kendinden önceki veya dönemindeki bazı şairlerin etkisi altında kalmış, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273), Sa‘dî-i Şîrâzî (ö. 691/1292) ve Kemâleddîn-i İsfahânî (ö. 638/1240 [?]) gibi şairlerden de ictibaslarda bulunmuş, onların şiirlerine cevaplar yazmış ve onları tazmin etmiştir. Onun Türk divan şiirine de etkisi olmuştur. XIV ve XV. yüzyıl Divan şiirinde Hâfız’dan tercüme denilecek kadar büyük benzerlikler gösteren gazeller vardır. XIX. yüzyılda da öğrenim gören yazar ve şairlerin, öğrenimleri sırasında Hâfız divanını okudukları hatıra ve mektuplarından anlaşılmaktadır. Hatta Hâfız, devrin roman ve tiyatrolarına kahraman olmuş, geriye bıraktığı rindâne ve lirik şiirleriyle şairliğe rehberlik yapmış, birçok şairi etkilemiştir. Etkilenen bu şairlerden biri de Ali Şîr Nevâî’dir.

Seçkin bir aileden gelen Ali Şîr Nevâî, babası ve dayılarının etkisiyle daha çocukken şiir yazmaya başlamış, üç dört yaşında iken Kasım-ı Envar’ın (d. 756/1355) bir şiirini ezberlemiş, genç yaşta Ferîdüddin Attâr’ın (ö. 618/1221) Mantıku’t-Tayr adlı eserini okumuş ve ezberlemiştir. Bu eser birçok âlime göre onun dünya görüşünün şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Zira Mantıku’t-Tayr ömrünün sonlarına doğru kendisinin Lisânü’t-Tayr’ı nazîre olarak yazmasına sebep olmuştur. Onun eğitiminde Ebu’l-Kasım Babür Han ile Hüseyin Baykara’nın (d. 842/1438) da büyük tesiri vardır. Farsça yazdığı ilk şiirlerinden sonra Ali Şîr Nevâî, eseri Muhâkemetü’l-Lugateyn’de bahsettiği üzere gözünü Farsça şiirlerle açmış, fakat Türkçe yazmaya da başlamıştır.

Seyyit Hasan Erdeşir (d. 821 /1418-19-ö.894/1488-89), etkilendiği şairler arasındadır. Nevâî’nin sarayda yetişmiş olmasının yanında şark klasiklerini okuyup, felsefe, dinî ilimler, sanat ve kültür tarihiyle alakadar olması şiir dünyasını geliştirmiştir. Genç yaşta Abdurrahman-ı Câmî ile tanışması ve ona öğrenci olması da Nevâî için büyük bir fırsattır. Üstat olarak tanıdığı Câmî hakkında divanının Türkçe dibacesinde “belâgat şekeristanının tûti-i kelamı” ifadesini kullanmıştır.¹

Nevâî, Semerkant’da meşhur Feyzullah Ebulleys medresesinde okumuş, onun âlim olarak yetişmesinde Ebulleys de büyük rol oynamıştır. Nevâî,

Hüseyin Baykara zamanında onun teşvikiyle divan tertib etmeye karar vermiştir. Nevâî'yi kalemin ve kılıcın hakiki efendisi diye vasıflandıran da Devletşah'tır.²

Türk ve Çağatay edebiyatının en büyük şairi, devlet adamı, âlim, edip, dilbilimci Ali Şîr (1441-1501), “Nevâî ve Fânî” mahlaslarını kullanması sebebiyle zü'l-lisâneyn olarak tanınmış, dönemini tarih, ilim, sanat, kültür ve medeniyet açısından zirveye ulaştırmış önemli bir kişidir. Eserleri Anadolu ve Rumeli'de, Azerbaycan'da, İran'da, Irak'da, Kırım'da, Volga boylarında, Türkmenler arasında, Hindistan'daki Türk saraylarında okunmuş, şiirlerine nazireler söylenmiştir.³ Nevâî şiirlerine Divan edebiyatı sahasında Ahmet Paşa, Üsküplü Atâ, Aşkî, Lâmiî, İbn Kemal, Mesihî, Ulvî, Zihnî gibi şairler nazireler söylemiştir. Nedim, Şeyh Gâlib ve Fuzûlî gibi şairler de Nevâî'den etkilenmişlerdir.⁴

Hâfız Dîvânı üzerine şiirlerinin anlaşılabilmesi için çeşitli şerhler yapılmıştır. İlk şerh, XVI. yüzyılın önemli şârihlerinden Muslihuddin Sürûrî (ö. 1562) tarafından yazılmıştır. Sürûrî'den sonra Hâfız Dîvânı'na Şem'i (ö. 1591), Sûdî (ö. 1596) ve Konevî (ö. 1244/1828) de şerh yazmıştır. Ayrıca Feridî'nin de manzum bir Hâfız tercümesi bulunmaktadır.⁵

Nevâî'nin Ruknuddîn-i Humâyûnferruh tarafından 1342/1963 yılında Tahran'da yayınlanan *Farsça Divan*'ındaki gazellerin bir kısmını Sa'dî-i Şîrâzî, Hüsrev-i Dihlevî, Hasan-ı Dihlevî, Hâfız-ı Şîrâzî, Kemâl-i Hocendî, Selmân-ı Sâvecî, Abdurrahmân-ı Câmî olmak üzere IX/XV.yüzyıl şairlerinden etkilenip yazdığı şiirler oluşturmaktadır.⁶ Ayrıca Mevlânâ Şâhî-i Sebzvârî, Sultan Hüseyin Baykara, Mîr Selîmî, Vefâyî, Seyfi-i Türk, Sâhib-i Belhî, Mevlânâ Kâhî-i Miyankâlî, İsmet-i Buhârî, Mevlânâ Kâtîbî-i Turşîzî de örnek aldığı, şiirlerine nazireler yazdığı şairler arasındadır. Divanda bu isimler Tetebbu', kimseden etkilenmeden kendi yazdığı gazeller İhtira' veya Muhteri', Nevâî'nin divanında Hâfız-ı Şîrâzî'ye nazîre olarak yazdığı gazeller de Tetebbu'-i Hâce, Tetebbu'-i Hâce Hâfız, Eydan, Eydan lehu⁷ başlığı altında belirtilmiştir.

Nevâî, *Farsça Divan*'ındaki 485 gazelden 231'ini Hâfız'ı izleyerek ona nazîre olarak veya onun tavrında söylemiş ve bunu bir eserinde Çağatay Türkçesi ile şöyle belirtmiştir:

Yana Fârsî gâzeliyyât dîvânı Hâce Hâfız tavrıda kim cemî'-i suhan-edâlar ve nazm-pîrâlar nazarıda mustahsen ü maḥbû'dur. Tertîb birip min kim altı mingdîn ebyâti 'adedi köprekdür ki köprek ol-Hâzret şî'riğa tetebbu' vâki' boluptur. Ve ba'zî Hâzret-i Şeyh Muşkiḥu'd-dîn Sa'dî - kuddise sırrıhu – ga kim gazel tavrı muhteri'dür. Ve ba'zî Mîr Husrevğa kim 'ışk âteş-gedesining şu'le-engîzidür ve derd garîb-hânesining eşk-rîzi ve ba'zî Hâzret-i Maḥdüm nûrenga kim kemâl evcinin mihr-i lâmi'idür. Ve mezkûr

'azîzler hâlâtuning cāmi 'i ki bu dīvān hālāyīk arasında şayi 'dür ve rûz-gār ehli- ning tab 'ları ol sarı rāci ' ve anda köp türlüg dil-keş edālar ve dil-pezîr ma 'nālar vāki 'dur ki tafşîli bu fakîrdin münāsib imes.⁸

Nevâî'nin Hâfız-ı Şîrâzî'nin etkisinde kalışı ve duyduğu ilgi onun tarzında yazdığı gazellerden ve nazirelerden anlaşılmaktadır. Bu etki onun tasavvuf ve edebî mektebinde yetişmiş olmasından da kaynaklanmaktadır. Nevâî, Hâfız'ın adını dünyaya huzur veren bir şair olarak zikretmiş, gazel söylemenin Hâfız'a özgü olduğunu belirtmiştir.⁹ Nevâî'nin şiir anlayışına göre Hâfız, mecaz-hakikat köprüsünü en güzel kullanan şairlerdendir. Hâfız'ın şairane, felsefî inceliklere hâkimiyeti güzel sözlerle birleşince ortaya eşsiz şiirler çıkmıştır. O düşüncelerini en açık ve doğru şekliyle belirtir. Şiirlerinin hemen hemen her beyti edebî sanatlarla süslüdür. Hâfız'ın şöhretinin en önemli sebeplerinden biri şiirlerindeki âhenk ve akıcılık yanında dilinin sade, tekellüfsüz ve veciz olmasıdır.

Nevâî, bir eserinde de Hüsrev-i Dihlevî, Hâfız-ı Şîrâzî ve Molla Câmî'den özelliklerini söyleyerek şöyle bahsetmiştir:

Ġazelde üç kişi tavrıdur ol nev'

Kim andın yahşı yok nazm ihtimali

Biri mu'ciz beyānlıĝ sāhir-i Hind

Ki 'ışk ehlini örter söz ü hāli

Biri 'İsî-nefesling rind-i Şîrāz

Fenā deyrde mest mest ü lā 'übālî

Biri kudsî-eserlig 'arîf-i Cām

Ki cām-ı Cem durur sınĝan sıfālî¹⁰

Gazelde üç kişinin kendine özgü tavrı vardır, onlardan güzelini yazmak imkânsızdır. Biri sözü mucizeyi andıran Hindistan'ın büyüçüsüdür. Sözleri ve hareketleri aşk ehlini yakar. (Hüsrev-i Dihlevî). Biri nefesi Hz. İsa'yı andıran Şiraz rindidir. Fenâ âleminde kendinden geçmiş bir haldedir. (Hâfız-ı Şîrâzî). Biri kutsal eserler yazan Cām şehrinin ermişidir. Cem'in kadehini kırmıştır. (Molla Câmî).

Hatta *Farsça Divan*'nda Nevâî'nin Hâfız ve Câmî'yi birlikte zikrettiği beyitler de bulunmaktadır:

Fânî çu şodî cür‘a keş-i Hâfız u Câmî

Cemşîd gedâyî koned ez cür‘a-i cāmet¹¹

“Fânî, Hâfız’ın ve Câmî’nin (kadehinden) bir damla içtin ya, Cemşid senin kadehinden bir yudum almak için dilencilik eder.”

Nevâî Divanında Hâfız tavrında yazılan gazeller de Der Tavr-ı Hâce başlığı altındadır.¹²

Nazîrenin gereği olarak Nevâî, Hafız şiirlerindeki kafiye ve redif arasındaki irtibatı koruyup, uyumu sağladığından, başarılıdır. Bazı edebiyat tarihçileri ve retorikçilere göre bir şiirin nazîre sayılabilmesi için esas alınan şiirle aynı vezin ve kafiyede olması yeterliyken bazılarına göre aralarında ifade ve konu birliğinin de aranması Nevâî şiirlerini bir kez daha başarılı kılmaktadır. Çünkü Nevâî, Hâfız şiirlerine anlam itibarıyla de uygun nazîreler yazmıştır.

Nevâî’nin Hâfız-ı Şîrâzî’ye nazîre olarak yazdığı Tetebbu‘-i Hâce, Tetebbu‘-i Hâce Hâfız, Eydan, Eydan lehu başlığı altındaki gazelleri, vezni ve anlamıyla belirtilip, Hafız ve Nevâî’nin şiirlerindeki benzerlik işlenen konulara göre şöyle sınıflandırılmıştır:

1. Şarap-Meyhane

Gazellerde şarap ve meyhaneye çok sık rastlanır. Şarap; aşk, coşku, neşe, birlik sembolü; meyhane ise gönül ya da dünyadır. Hâfız da sevdiği şehrin muhasarasını, zaptını, halkın zulümlere uğradığını görmüş bir şair olarak düşüncelerini en içli ve hazin bir şekilde gazellerinde ifade etmiştir. O, sıkıntılarını kadehle çözmeye çalışmış, şarabı meclisin başköşesine yerleştirmiştir. Başta kolay görünen aşk sonunda güçsüz düşen âşık, güçlenmek için sâkîden içki sunmasını istemektedir:

الا يا ايها الساقى ادر كاسا و ناولها كه عشق آسان نمود اول ولى افتاد مشكلها¹³

Sâkî! Döndür kadehi, herkese sun; çünkü aşk, önce kolay göründü ama (sonradan) çok zorluklar çıktı.¹⁴

Hâfız’ın hezec bahrinde (mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün) yazdığı bu gazele, Nevâî Tetebbu‘-i Hâce Hâfız başlığı altında aynı bahirde aşağıda matla‘ beyti verilen gazeli yazmıştır. Beyitler kafiyeleri bakımından da birbirine uygundur. Anlam itibarıyla de Hâfız’dan etkilenen Nevâî aşkı kadehle çözdürmektedir:

رموز العشق كانت مشكلا بالكاس حللها كه أن ياقوت محلولت نمايد حل مشكلها¹⁵

*Aşk sırları zor oldu, onu kadehle çöz (sarhoş olup unut); çünkü senin erimiş yakutun zorlukların çözümünü gösterir.*¹⁶

Meyhane, genel olarak içki içilen yer olmakla birlikte tasavvufta tekke ve dergâhtır. Meyhane hayalinde âşığın gönlü, kalbi ve gözleri de yer almaktadır.¹⁷ Bazen meyhane, sıkıntının olmadığı bir işret yeridir:

بیا که قصر امل سخت سست بنیادست بیار باده که بنیاد عمر بر بادست¹⁸

Gel, emel köşkünün temeli çok zayıf; şarap getir, ömrün temeli rüzgâr üstünde.

Hâfız'ın müctes bahrinde (mefâilün feilâtün mefâilün feilün/fa'lün) yazdığı bu gazele Nevâî Tettebbu'-i Hâce başlığı altında aynı bahirde aşağıda matla' beyti verilen gazeli yazmıştır. Gazelin ikinci ve üçüncü beyitlerinin ikinci mısraları Hâfız'ın gazelinin matla'ındandır.¹⁹

بیا که عرصه میخانه عشرت آباد است ز ساحش خس اندوه , رفته بر باد است²⁰

Gel ki meyhanenin alanı bayındır bir işret yeri. Onun alanında sıkıntının çeri çöpü rüzgâra karışmış.

Şah Şücâ', Hâfız döneminde saltanat sürmüş bir padişah'tır. Hâfız, Ebû İshak devrinde güzel bir hayat sürerken oğlu Şah Şüca ile önceleri anlaşamamış; fakat sonra Turan Şah sayesinde araları düzelmiştir.²¹ Meyhaneleri kapatıp şarabı yasak edenlerin aksine meyhaneleri açtığı için Hâfız onu ve devrini şöyle över:

سحر ز هاتف غییم رسید مزده بگوش که دور شاه شجاعست, می دلیر بنوش²²

Seher vakti gaipten bir müjde geldi kulağıma: Şah Şücâ' devridir, cesurca şarap iç!

Hâfız'ın müctes bahrinde (mefâilün feilâtün mefâilün feilün) yazdığı bu gazele Nevâî Tettebbu'-i Hâce başlığı altında aynı bahirde aşağıda matla' beyti verilen gazeli yazmıştır. Beyitler kafiyeleri bakımından da birbirine uygundur.

سحر ز کوی خرابات مزده داد سروش که ضعف شاه به صحت کشید, باده بنوش²³

Seher vakti meyhane köşesinden Sürûş: “hasta hükümdar iyileşti, şarap iç” diye müjde verdi.

Sürûş, (Sürûş-i İsfahânî), (v. 1285-1868) “Şemsü’ş-şuarâ” lakablı bir saray şairidir. Ölünceye kadar bu sıfatla saray törenlerindeki selâm kasidelerini okumakla görevlendirilmiştir.²⁴ Bu yüzden Nevâî, onun hükümdardan haber verebileceğini ifade etmektedir. Şarap, genellikle kırmızı renkli, dolayısıyla gül renklidir. Şarabın içtikten sonra insana verdiği haller, özellikle şarap ile harap olmak şairin vazgeçemediği hallerdendir. Hâfız da şarabı Karun’un haşmeti gibi görmektedir. Altını, hazinesi olmasa da kadehi gül renkli şarapla doludur.

ای دل آندم که خراب از می گلگون باشی بی زر و گنج بصد حشمت فارون باشی²⁵

Ey gönül! Gül renkli şarapla harap olunca; altının, hazinen olmasa da yüzlerce kez Kârûn’un haşmetine ulaşırsın.

Hâfız’ın remel bahrinde (fâilâtün feilâlün feilâün /fa‘lün) yazdığı bu gazele Nevâî Eydan lehu başlığı altında aynı bahirde aşağıda matla‘ beyti verilen gam ve sıkıntıya acı şarabı tercih ettiği gazelini yazar.

58 چه دگر گون ز غم و محنت گردون باشی بهتر آنست که از باده دگرگون باشی²⁶

Feleğin gam ve sıkıntısıyla nasıl değişirsin? Şarapla değişmen daha iyi.

2. Kadeh-Cem

Kadeh, şaraptan, bâdeden bahsetme unsurudur. Bazen sevgilinin dudağı, ağzıdır; bazen gonca, gül ya da laledir. Pırıltılı oluşu ve kızıl rengi dolayısıyla güneşe, göze benzer. Genel olarak sâkî, elindeki kadeh ile ortada dönüp herkese şarap sunar. Hâfız’ın şiirinde de felek Türkü²⁷ oruç sofrasını yağmalayınca oruç bitmiş, üstelik bayram hilali kadehin dolaşmasını işaret etmekte, bayramın geldiğini müjdelemektedir. Artık içilebilir.

بیا که ترک فلک خوان روزه غارت کرد هلال عید بدور قدح اشارت کرد²⁸

Gel ki felek Türkü oruç sofrasını yağmaladı, bayram hilali ise kadehin dolaştırılmasını işaret etti.

Hâfız'ın müctes bahrinde (mefâilün feilâtün mefâilün fa'lün) yazdığı bu gazele Nevâî Tettebbu'-i Hâce başlığı altında aynı bahirde aşağıda matla' beyti verilen gazeli yazmıştır. Beyitler kafiyeleri bakımından da birbirine uygundur.

بیا که لشکر دی، خیل سبزه غارت کرد به سوی باده ز یخ شوشه ها اشارت کرد^{۲۹}

Gel, dünkü asker, yeşil orduyu yağmaladı, şaraba buzlu şişelerle işaret etti.

Şarap, lezzeti ve sarhoş ediciliğiyle, kadeh de şekli ve benzetilenleri ile şairlerin vazgeçemedikleri unsurlardandır. Kadeh, şekli ve gösterdiği özellikler ile aynaya da benzetilir.

عکس روی تو چو در آینهٔ جام افتاد عارف از خندهٔ می در طمع خام افتاد^{۳۰}

Yüzünün aksi kadeh aynasına düşünce, ârif meyin gülüşüyle boşa umutlandı.

Hâfız'ın remel bahrinde (fâilâtün feilâtün feilâtün feilün/fa'lün) yazdığı bu gazele Nevâî Tettebbu'-i Hâce başlığı altında aynı bahirde aşağıda matla' beyti verilen gazeli yazar. Kadehteki kırmızı şarabı bildiği halde bilmezden gelir ve şaraba akseden yüzün mü, yoksa kadehe gül mü düştü diye sevgiliye sorar:

از رخت عکس مگر در می گلفام افتاد یا گل از گوشهٔ دستار تو در جام افتاد^{۳۱}

Senin yüzün kırmızı şaraba mı aksetti? Yoksa kadehe köşesinden gül mü düştü?

Cem'in kadehi, üzerinde yedi hikmeti bildiren yazıların bulunduğu kadehtir. Yedi feleğin sırrını taşıyan bu kadeh yedi madenden yapılmıştır.³² İnanışa göre bu kadehten bütün dünya seyredilir, dolayısıyla gaybı görür. Cem'in kadehi gönül yerine de kullanılır. Gönül, bazen içi şarap rengi kanla dolu, kırılğan bir kadehtir. Daima gam ve sıkıntı içindedir; ama gaybı gördüğü için de öyle her şeye üzülmez.

دلی که غیب نمایست و جام جم دارد ز خاتمی که دمی گم شود. چه غم دارد^{۳۳}

Gaybı görür gönül, Cem'in kadehine sahiptir. Bir an yüzüğü (Süleyman'ın) kaybetmekle düşer mi gama?

Hâfız'ın müctes bahrinde (mefâilün feilâtün mefâilün fa'lün) yazdığı bu gazele Nevâî Tettebbu'-i Hâce başlığı altında aynı bahirde aşağıda matla' beyti verilen gazeli yazmıştır. Beyitler kafiyeleri bakımından da birbirine uygundur.

گدای دیر ز شاه زمان چه غم دارد که از سفال خرابات جام جم دارد^{۳۴}

Harâbât çömleğinde Cem'in kadehi varken, meyhane dilencisinin zamanın şahından ne sıkıntısı olur?

Şarap bezmin eksilmez unsurudur. İçene neşe, zevk ve safa verir. Hâfız, remel bahrinde (feilâlün feilâlün feilâtün fa'lün) yazdığı gazelde bu zevki ölmeden önce yaşamak gerektiğini söylerken, Nevâî Tettebbu'-i Hâce başlığı altında aynı bahirde yazdığı gazeli ile onu desteklemektedir:

خیز و در کاسه زر آب طربناک انداز پیشتر زانکه شود کاسه سر خاک انداز^{۳۵}

Kalk, kafatası toprakla dolmadan önce, neşe suyunu altın kadehe doldur.

نوبهاران به قدح آب طربناک انداز ابرسان غلغله در گنبد افلاق انداز^{۳۶}

İlkbaharda kadehe neşeli şarap doldur. Bulut gibi feleklerin kubbesine naralar at.

Şarap veya suyun son yudumu şiirlerde cür'a olarak geçer. Kadehi çok doldurup da dibinde bırakmak veya dökmek israf sayıldığı için hoş karşılanmazken; âlimlerin, erenlerin artığının içene feyiz ve şifa vereceği düşüncesi ile son yudumu yere dökmek gibi eski bir adet de vardır. Bu cür'aların aşk ve vefa devrettiğine de inanılır.³⁷ Bu adet üzere Hafız bu yudumu yere dökmenin başkasına faydası olduğunu söylüyor:

اگر شراب خوری جرعه ای فشان بر خاک از آن گناه که نفعی رسد بغیر چه باک^{۳۸}

Şarap içersen, bir yudum dök toprağa! Başkasına faydası olan günahattan korku niye?

Hâfız'ın müctes bahrinde (mefâilün feilâtün mefâilün fa'lün) yazdığı bu gazele Nevâî Tetebbu'-i Hâce başlığı altında aynı bahirde, kafiyeleeri bakımından da birbirine uygun olarak yazdığı gazelinde toprağa dökülen bir damla ile Mesih'in secde edeceğini söylemektedir:³⁹

ز جام عشق اگر جرعه ای چکد بر خاک کنند سجده هزاران مسیح در افلاک^{4۰}

Aşk kadehinden toprağa bir damla damlarsa, binlerce Mesîh gökyüzünde secde eder.

3. Sabâ-Rüzgâr

Sabâ, doğu cihetinden esen hafif ve latif bir rüzgardır.⁴¹ Genellikle haberleşme vasıtası olarak dikkat çeker. Çünkü saba taşıma, dağıtma, yayma gibi vazifeler içinde görülür. O sevgilinin saçlarından bir iz ve koku taşır.⁴² Hafız da onu bir aracı, ulak olarak kullanır:

صبا بلطف بگو آن غزال رعنا را که سر بکوه و یابان تو داده ما را^{4۳}

Sabâ! O güzel ceylana iyilikle, bizi dağlara, çöllere düşüren sensin de.

Hâfız'ın müctes bahrinde (mefâilün feilâtün mefâilün fa'lün) yazdığı bu gazele Nevâî Tetebbu'-i Hâce başlığı altında aynı bahirde bir gazel yazmıştır. Beyitler kafiyeleeri bakımından da birbirine uygundur. Bu beyitte sabânın, gülşende, bağda, bostanda dolaşması ile sevgili ile âşık arasında kokuya dayanan bağlantı sağlanmıştır. Sabâ, sevgilinin özelliklerinden bahseden bir habercidir ve özellikle sonbaharda tabiatın değişmesi üzerine olan görevi dolaylı olarak ele alınmıştır.

نسیم صبح بگو آن نهال رعنا را که باغ عمر خزان از تو دیده شد ما را^{4۴}

Sabah rüzgârı! Hazan bahçesinde bizi seninle gören o güzel fidana söyle.

Sabâ esip dururken, sevgilinin mahallesinden geçer, sevgilinin kokusunu taşır. Sevgiliye ait şeylerin kokusundan ibaret olunca da tanıdık, bildiktir.

بوی خوش تو هر که ز باد صبا شنید از یار آشنا سخن آشنا شنید^{4۵}

Kim, senin güzel kokunu sabâ rüzgârından işittiyse, âşına bir dosttan âşinâ bir söz işitmiş demektir.

Hâfız'ın muzâri⁴⁶ bahrinde (mefûlü fâilâtü mefâilü fâilün) yazdığı bu gazele Nevâî Eydan başlığı altında aynı bahirde; sabânın hayat verici özelliğinin de devreye girdiği, sevgiliden gelen sözün Nevâî'nin dediği gibi Mesih'e ait söz gibi can verip, hayat bağısladığını ifade eden bir gazel yazmıştır. Beyitler kafiyeleri bakımından da birbirine uygundur.

یک نکته هر که از لب جانان ما شنید در گوش او کلام مسیحا است تا شنید⁴⁶

Kim sevgilimizin dudağından bir söz işittiyse, Mesîh'e ait söz işitmiş demektir.

Şiraz'ın yeşilliği, suyu, havası Hâfız'ı çok etkilemiş, O'nun Şiraz'a olan tutkusu, şiirine de yansımıştır.

دلا رفیق سفر بخت نیکخواهت بس نسیم روضه شیراز پیک راحت بس⁴⁷

Gönül, sana yol arkadaşı olarak iyi talihin, ulak olarak da Şiraz bahçesinin rüzgârı yeter.

Hâfız'ın müctes bahrinde (mefâilün feilâtün mefâilün fa'lün) yazdığı bu gazele Nevâî Tetebbu'-i Hâce başlığı altında aynı bahirde bir gazel yazmıştır. Beyitler kafiyeleri bakımından da birbirine uygundur. Hâfız ulak olarak Şiraz bahçesinin rüzgârını tercih ederken, Nevâî de sığınak olarak meyhaneyi tercih eder:

دلا ز حادثه دیر مغان پناهت بس گدایی در میخانه عز و جاهت بس⁴⁸

Ey gönül, meyhane sana sığınak olarak, meyhane kapısının dilencililiği de rütbe ve şeref olarak yeter.

Şair bazen sevgilisini uyarır, ahı ve feryadı silah olarak kullanır. Bazen âşık ahını rüzgârı aracı kullanarak gösterir. Bunu yaparken rüzgârın kapıp götürmesi, dağıtması, üşütmesi, yıkması gibi özelliklerini gözler önüne serer.

روی بنمای و وجود خودم از یاد بیر خرمن سوختگانرا همه گو باد بیر⁴⁹

Yüzünü göster de varlığımı aklından çıkar. Yanıkların (âşıkların) harmanını söyle yel alsın.

Hâfız, remel bahrinde (fâilâlün feilâlün feilâtün feilün) yazdığı gazelde harmanı yele verirken, Nevâî Tettebbu‘-i Hâce başlığı altında aynı bahirde yazdığı gazeli ile onu desteklemekte, itaat ve takvayı yele teslim etmektedir:

ساقيا! باده ده و توبه ام از ياد بپر دفتر طاعت و تقوى همه گو باد بپر^{٥٠}

Ey saki, şarap ver ve tövbeni akıldan çıkar! İtaat ve takva defterini söyle rüzgâr götürsün!

4. Sabah

Günün başlangıcı olan sabah, karanlıktan sonra aydınlığın, tazeliğin, güzelliğin ortaya çıktığı zamandır. Bulutun göğe çadır kurması gölge altında bulunma hali, günün tam olarak ağarmadığı vaktidir. Hâfız da bulutun adeta göğe çadır kurduğu sabah vaktinde dinlenmiş, tazelenmiş; canlıların ve tabiatın hareketleriyle aşka gelmiştir:

میدمد صبح و کله بست سحاب الصبوح الصبوح يا اصحاب^{٥١}

Sabah oluyor, bulut göğe çadır kurdu, ey dostlar, şarap (getirin), şarap!

Hâfız'ın hafif bahrinde (fâilâtün mefâilün feilün/fa‘lün) yazdığı bu gazele Nevâî Tettebbu‘-i Hâce başlığı altında aynı bahirde bir gazeli yazmıştır. Beyitler kafiyeleri bakımından da birbirine uygundur. Fânî, sabahın gelişini bulutun narasıyla haber vermektedir:

می کند وقت صبح نعره سحاب که زمان صبوح را درياب^{٥٢}

Sabah vakti bulut, sabahı anla diye nara atar.

5. Zâhid-Rind

Birbirine zıt iki tipten Rind, dünya gösterişinden uzak durur, maddeye kıymet vermez. Rinde göre dünyanın değeri yoktur.⁵³ Zâhid ham sofudur, ilim ve imanı dış görünüşüyle anlar, bu anlayışında da ısrar eder. Zâhidler topluma düzen verdiklerini zannederler. Oysa dünyanın güzelliklerini görmezler; çünkü dünyaya dar bir kalıptan bakmaktadırlar. Şiirlerine göre Hâfız, tamamıyla tasavvuf umdelerine bağlı bir sûfi değildir. O, yeri geldikçe zamandan şikâyet etmiş, sıkıntılarını dile

getirmiş, sūfiye, kuru zâhidliği şaraba değişmesini tavsiye etmiştir.⁵⁴ O zaman zaman kendini avutmak, zahidlere çatmak için rind bir görüntüye bürünür:

زاهد ظاهر پرست از حال ما آگناه نیست در حق ما هر چه گوید. جای هیچ اکراه نیست⁵⁵

Dış görünüşe bakan zâhid, anlamaz halimizden, hakkımızda ne derse desin, ikrah görmeyiz.

Hâfız'ın remel bahrinde (fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün) yazdığı bu gazele Nevâî Tettebbu'-i Hâce başlığı altında aynı bahirde bir gazel yazmıştır. Beyitler kafiyeleri bakımından da birbirine uygundur.

کار در دیرم بغیر از جستن آن ماه نیست کش ز اهل خانقه جستم. یکی آگاه نیست⁵⁶

Meyhanede o güzeli aramaktan başka işim yok. Onu tekke ehline sordum, birinin haberi yok.

Hâfız dünya işlerini hoş görüp, iyiyi, kötüyü, acıyı ve tatlıyı aynı minvalde gören rind gibi, Allah'ın ne olursa olsun günahları bağışlayacağını söyler. Çünkü rindler Allah'a herkesten yakındırlar.

64

گر می فروش حاجت رندان روا کند ایزد گناه بیخشد و دفع بلا کند⁵⁷

Meyhaneci, rindlerin ihtiyacını giderirse, Allah günahı bağışlar, belayı def eder.

Hâfız'ın muzâri' bahrinde (mefûlü fâilâtü mefâilü fâilün) yazdığı bu gazele Nevâî Tettebbu'-i Hâce başlığı altında aynı bahirde; vefasız sevgilinin sözünde durmasına şaşırarak bir gazel yazmıştır. Beyitler kafiyeleri bakımından da birbirine uygundur.

آن بی وفا چه شد که نظر سوی ما کند وعده کند وفا و به وعده وفا کند⁵⁸

Bize bakan o vefasız ne oldu ki söz veriyor ve sözünde duruyor?

Allah'ın emirlerini yerine getirmekle beraber zâhidler hakikate ulaşamazlar. Zahidin karşısında güzeli, aşkı gören şair, aşkı inkâr etmesine rağmen zahidin imanına hâlel getirir.

شاهدان گر دلبری زینسان کنند زاهدانرا رخنه در ایمان کنند⁵⁹

Güzeller böyle dilberlik ederlerse, zâhidlerin imanına halel getirirler.

Hâfız'ın remel bahrinde (fâilâtün fâilâtün fâilün) yazdığı bu gazele Nevâî Tettebbu'-i Hâce başlığı altında aynı bahirde; meyhaneden, şaraptan, sâkîden din için bahsederken, bunun rindlere mahsus olduğunu belirtmektedir. Rindler öze ermiş kişilerdir⁶⁰:

رندان که عزم سیر به کوی مغان کنند دین بهر می چو مغیچه چنان کنند⁶¹

Muğların makamına gitmeyi azmeden rindler, şarap için dini, sâkî gibi böyle ararlar.

6. Sevgili-Güzel

Sevgili ile ilgili beyitlerde çoğunlukla sevgilinin güzellik unsurlarından bahsedilir. Sevgili, güzeldir, hayat vericidir. O, ayrıca eğlence âlemlerinin mutlak bir unsurudur.

کسی که حسن و خط دوست در نظر دارد محققست که او حاصل بصر دارد⁶²

Sevgilinin güzelliğini ve yüzünü seyreden kişi, muhakkak faydalanır gördüklerinden.

Hâfız'ın müctes bahrinde (mefâilün feilâtün mefâilün fa'lün) yazdığı bu gazele Nevâî Tettebbu'-i Hâce başlığı altında aynı bahirde bir gazel yazmıştır. Beyitler kafiyeleri bakımından da birbirine uygundur.

خوش آن کسی که به دیر مغان گذر دارد نهان به مغیچه ماه وش نظر دارد⁶³

Meyhaneye uğrayana, ay yüzlü sevgiliye gizlice bakana ne hoş!

Güzellik unsurları şekli, mahiyeti, özelliği veya tesiri bakımından aynı tasnife tabi tutulur.⁶⁴ Sevgili güzel olunca, onun saç da güzeldir, boyu posu da güzeldir:

دوش در حلقه ما قصه گیسوی تو بود تا دل شب سخن از سلسله موی تو بود⁶⁵

Dün gece meclisimizde senin saçlarını konumuz, gece yarısına kadar senin saçının zincirlerinden bahsedildi.

Hâfız'ın remel bahrinde (fâilâtün feilâtün feilâtün feilün) yazdığı bu gazele Nevâî Tettebbu'-i Hâce başlığı altında aynı bahirde, aynı kafiyede yazdığı gazelde sevgilinin güzel boyundan güzel benzetmelerle yer vermektedir:

میل سروم، ز هوای قد دلجوی تو بود بودنم والء گلبرگ هم از روی تو بود^{۶۶}

Serviye meylim, senin gönül alan boyunu istememdeni. Gül yaprağına âşık olmam da senin yüzündendi.

Sevgili cefanın, belanın timsalidir. O, yalancıdır, hilekârdır, vefasızdır. Onun sözüne de güvenilmez. Âşık bunu yer yer dile getirirse böyle ister ve şikâyet etmez, halinden memnundur.

دست در حلقه آن زلف دو تا نتوان کرد تکیه بر عهد تو و باد صبا نتوان کرد^{۶۷}

O kıvrımlı zülfünün halkasına el atılamaz, senin sözüne ve saba rüzgârına güvenilemez.

Hâfız'ın remel bahrinde (fâilâtün feilâtün feilâtün fa'lün) yazdığı bu gazele Nevâî Tettebbu'-i Hâce başlığı altında aynı bahirde, aynı kafiyede yazdığı gazelde sevgiliden ayrılmanın mümkün olamayacağını biraz da memnuniyetle ifade etmektedir.

بند گیسوی تو از دست رها نتوان کرد گر جدا سازیش از بند، جدا نتوان کرد^{۶۸}

Senin saçının bağından kurtulmak mümkün olmaz. Bağından kurtulsan da ayrılmak mümkün olmaz.

7. Baht

Baht ya da talih, artar, eksilir, sabit olmaz. Bahtın açık olması her zaman, herkes için mümkün değildir. Hâfız da bahtın kendisine işaret vermediğini söylerken, talihinin açık olmadığını söylemektedir.

بخت از دهان دوست نشانم نمیدهد دولت خبر ز راز نهانم نمیدهد^{۶۹}

Baht, sevgilinin ağzından bana işaret vermiyor, devlet, gizli sırlardan, bana işaret vermiyor.

Hâfız'ın muzâri' bahrinde (mefülü fâilâtü mefâilü fâilün) yazdığı bu gazele Nevâî Tettebbu'-i Hâce başlığı altında aynı bahirde; talihin

dönmediğini belirten bir gazel yazmıştır. Beyitler kafiyeleri bakımından da birbirine uygundur.⁷⁰

دوران نشان ز بخت جوانم نمی دهد جامی ز دست پیر مغانم نمی دهد^{۷۱}

Dünya, iyi talihimi bana göstermiyor, meyhanecinin eliyle kadeh vermiyor.

8. Gam, Keder

Âşık devamlı gam, keder halindedir. Bu hallerin dışında olmak âşık için ölümdür. Can ya da gönül de bu gamla bazen yakasını yırtar, bazen de âh u feryad eder. Onu tatmak, onunla bilinç kazanmak zamanla zevk haline gelir. Çünkü gam âşığın onu terk etmeyen dostu, sırdaşı, alışkanlığıdır. Gamın âşığın gönlünde kendini göstermesi bazen yanma şeklindedir. Bu yanma bir lütuf, bir liyakattir:

دلا بسوز که سوز تو کارها بکند نیاز نیم شبی دفع صد بلا بکند^{۷۲}

Ey gönül, yan! Senin yanman ne işler yapar, gece yarısındaki niyaz, yüzlerce belayı defeder.”

Hâfız'ın müctes bahrinde (mefâilün feilâtün mefâilün feilün) yazdığı bu gazele Nevâî Tetebbu‘-i Hâce başlığı altında aynı bahirde bir gazel yazmıştır. Beyitler kafiyeleri bakımından da birbirine uygundur.

گلی که شرح غمم پیش او صبا بکند خوشست یک به یکش گر چو من ادا بکند^{۷۳}

Sıkıntımı yanındaki sabaya anlatan gülün, bir bir ona beni anlatması hoştur.

Gam bazen sevgilidir ve ondan gelen her şey kıymetlidir. Felek, devran ya da zaman da aşığı gam keder içinde bırakan unsurlardandır ve onlardan sadece şikâyet edilir. Gamı dağıtmanın yolu şaraptır, paylaşmaktır ya da Hâfız'ın dediği gibi kederin dağılması için bir işe sarılmaktır.

بر سر آنم که گر ز دست بر آید دست بکاری ز نم که غصه سر آید^{۷۴}

Elimden gelirse bir işe sarılayım da kederim dağılsın fikrindeyim.

Hâfız'ın münserih bahrinde (müfteilün fâilâtü müfteilün fa') yazdığı bu gazele Nevâî Tettebbu'-i Hâce başlığı altında aynı bahirde bir gazel yazmıştır. Beyitler kafiyeleri bakımından da birbirine uygundur.

عشق و جوانی و می چو جلوه گر آید توبه نکو باشد ار ز دست بر آید^{۷۵}

Aşk, gençlik ve şarap gözükünce, elimden gelirse iyi tövbe etmeliyim.

Gam bazen aşk, hicran yarası ve dertleridir. Bu yaralar, derdler bazen giderilirse de bazen doktorlar hastalığa derman bulamazlar.

چندانکه گفتم غم با طیبیان درمان نکردند مسکین غریبان^{۷۶}

Doktorlara derdimi ne kadar çok söylediysem de zavallı garipler, derman bulamadılar.

Hâfız'ın recez bahrinde (müstefilâtün müstefilâtün) yazdığı bu gazele Nevâî Tettebbu'-i Hâce başlığı altında aynı bahirde bir gazel yazmıştır. Beyitler kafiyeleri bakımından da birbirine uygundur. Aşk yolunda en büyük tehlike ya da bela rakiptir. Âşığı üzen şeylerden biri sevgilinin rakibe güzel davranması, onunla hemhal olması ve ona inanması olunca âşığa düşen sevgiliyi çevresindekilerden korumak amacıyla rakibi uzaklaştırmaktır. Bunun için de rakibi gözden düşürmek, tahkir etmek, belki de ortadan kaldırmak ister.

آن گل که نوشدمی بارقیبان بینند و میرند مسکین غریبان^{۷۷}

Rakiplerle şarap içen gülü görüp, zavallı garipleri öldürseler.

9. Ayrılık

Firâk, firkat, hasret, hicran gibi kelimelerle ifade edilen ayrılık, şiirlerde âşığın en büyük derdidir. Bu derdin etkisiyle de âşık kan yutar, yanar, ağlar, ah eder. Bazen ayrı kalmaktansa sevgilinin her türlü cefasına razı olduğunu söyler. Ayrılık âşığın belini büker, keder içerisinde kalmasına sebep olur, sabrını zorlar, gücünü azaltır.

Hâfız ayrılığını anlatmaya kalem dilinin aciz olduğunu söyler:

زبان خامه ندارد سر بیان فراق وگر نه شرح دهم با تو داستان فراق^{۷۸}

Kalemin dili ayrılığı anlatamaz, yoksa sana açıklarım ayrılık hikâyesini.

Hâfız'ın müctes bahrinde (mefâilün feilâtün mefâilün feilün) yazdığı bu gazele Nevâî Tettebbu'-i Hâce başlığı altında aynı bahirde bir gazel yazmıştır. Beyitler kafiyeleri bakımından da birbirine uygundur.

مراسم آتش دل ساقیا نشان فراق بیار باده که آتش زخم به جان فراق^۹

Ey sâkî, gönül ateşi ayrılık alametimdir. Şarap getir de ayrılık canıyla tutuşturayım.

Sevgili, bütün uzuvları ile güzeldir. Saçın misk ve menekşe ile bir arada olması da kokusu dolayısıyladır. Güzel kokusuyla, gülüşüyle menekşeyi, goncayı kıskandıracak kadar güzel olan sevgili, âşğa sık sık sıkıntı verir.

تاب بنفشه میهد طره مشکسای تو پرده غنچه میدرد خنده دلگشای تو^۸

Miske benzeyen saçın menekşeyi kıvrandırır, iç açıcı gülüşün, goncanın perdesini yırtar.

Hâfız'ın recez bahrinde (müfteilün mefâilün müfteilün mefâilün) yazdığı bu gazele Nevâî Tettebbu'-i Hâce başlığı altında aynı bahirde kendini çaresiz, ayaklar altında kalmış gibi hissettiği bir gazel yazmıştır. Beyitler kafiyeleri bakımından da birbirine uygundur.

تیره شده است چشمم از فرقت غمغزای تو وه! که خراب داردم شوق به خاکپای تو^۸

Senin sıkıntı verici ayrılığınla gözüm karardı. Yazık ki aşk beni senin ayağının altında harap ediyör.

Klasik şairlerin usta şair olmak için kendinden önceki şairleri takip etmesi kaçınılmaz olmuştur. Her şair gibi Ali Şîr Nevâî de üstadı kabul ettiği Hâfız-ı Şîrâzî'den etkilenmiştir. Kaynakların belirttiği ve şiirlerin, şekil ve muhteva bakımından incelenmesi sonucunda tespit edilen bu etki, Farsça şiirlerinde Fânî mahlasını kullanan şairin şiirlerinde kendini çok bariz bir şekilde göstermektedir. Nevâî, şiirlerinde Hafız'ı örnek aldığını, onu takiple şiirler yazdığını ifade etmiş ve Hâfız'a duyduğu saygıyı ve hayranlığı dile getirmiştir. Bunu yaparken Hâfız hayranlığı dışında şiirin anlam dünyasını genişletmek amacı da güttüğü şiirlerinin

güzelliğinden anlaşılmaktadır. Klasik edebiyatta hem Hâfız'ın hem de Nevâî'nin şiirlerine tahmis yazmak geleneksel olarak devam etmiş, şairlerin şiirlerindeki güçlerini göstermede birer gösterge/sembol olmuştur. Çünkü Hafız şiirlerini okumak ve ezberlemek iyi şair olmanın şartlarından biridir.

Şiirlerde aynı kafiye ve vezinde yazılan şiirler dikkat çekmektedir. Hâfız şiirleri en çok tanzir edilen şairlerdendir ve Nevâî de bu geleneği sürdürmüştür. Nevâî, divanındaki şiirlerde Hâfız'a nazire olarak yazdığı gazelleri belirtmiş, onlara "tettebbu'" adını vermiştir. Hâfız'ın söylediği şiirin anlamıyla benzerlik taşıyan gazeller de bulunmaktadır.

Sonuç

Edebiyatta büyük şairlerin şiirlerinin takip etmek, onların şiirlerine alaka göstermek, onların şiirlerine nazireler yazmak eski ve yerleşmiş bir adettir. Muhtelif devirlerde iyi bir şairin ortaya çıkışından sonra, sonraki şairler feyiz kazanmak için büyük şairlerin şiirlerini taklit etmiş, onları örnek almış, şiirini onun vezin, kafiye ve redifine uydurmuştur. Büyük şairlerin şiirine alaka göstermek, etkisinde kaldığını göstermek, şairlikte sanatını, yaratma gücünü göstermek, zihin gücünü denemek gibi maksatlarla mümkündür.

Ali Şîr Nevâî, *Muhâkemmetü'l-Lugateyn*'de etkisinde kaldığı şairlerden ve özellikle Hüsrev-i Dihlevî, Hâfız-ı Şîrâzî, Selman, Enverî ve Molla Camî'den bahsetmiştir. Hatta Farsça divanının Hâfız-ı Şîrâzî üslubunda olduğunu söylemiştir. Divanından anlaşıldığına göre Nevâî, en çok Hâfız'dan etkilenmiş, ona nazîre söylemiş, onun tarzında gazel yazmıştır. Bundaki en önemli etken Hâfız'ın Nevâî'nin *Garâibu's-sıgar* adlı eserinde belirttiği üzere bir divan oluşturulduğunda, gazellerin hem ârifâne hem de nasihatvârî olması gerekliliğidir. Bu özelliklerin temsilcisi Hâfız olunca da ondan etkilenmek kaçınılmaz olmuştur. Nevâî, kaside ve gazelde Fars şairleri arasında üstat olarak gördüğü Hâfız-ı Şîrâzî'yi Türkçe dîbâcesinde güzel sözlerle anmıştır.

Nevâî'nin genel olarak bütün şiirlerinde akıcılık, ses bakımından mükemmellik kendini hissettirir. O şiirlerinde adeta okuyucuya şarkılar söyler. Bütün nazım şekillerini divanlarında bir tertip üzere kullanmıştır. Türkçe şiirleri klasik edebiyatı birebir yansıttığı için ağırır ve gazellerinde bütünlük esastır. Devrin ve edebiyatın gereği olarak konu itibarıyla şiirleri aşktan, şaraptan, sevgiliden bahseder; ayrı kalır, yanar,

yakılır, ah eder; fakat bunları hep akıl ve mantık çerçevesinde yapar. O şairliği fazilet olarak görmüştür.

Dönemlerinin bu en güçlü iki şairi güzel şiirleriyle dikkatleri çekerken, Ali Şir Nevâî'nin Hafız'ı örnek alarak onun tarzında yazdığı şiirlerle nazîreler de dikkat çekicidir. Nevâî'nin, *Farsça Divan*'ındaki 485 gazelden 231'ini Hâfız'ı izleyerek ona nazîre olarak yazmış olması da azımsanmayacak kadar çok ve önemlidir. Nevâî'nin Hâfız'dan etkilenerek onun tarzında ve nazîre olarak yazdığı ve adına tetebbu' dediği gazeller redif ve kafiye olarak Hâfız'ınkine uygundur. Vezin bakımından da uyum söz konusudur, aynı bahirle yazılmıştır.

Başlıklar altında verilen nazire şiirler dışında Nevâî'nin Hâfız'dan etkilenerek yazdığı diğer şiirlerde dikkat çeken özelliklerden biri Nevâî'nin, Hâfızın gazelleri kadar iyi ve fasih şiirler söylemiş olmasıdır. Üstelik Nevâî nazire gazellerinde yeni anlamlar ortaya koymuş, Hâfız'ın gazelinin anlamına şerh mahiyetinde yeni anlamlar ilave etmiştir. Hâfız şiirlerinde açıklama yapmaz, konuyu anlayışa bırakır, fakat Nevâî şiirlerin anlaşılması için özel kelimeler seçer. Nevâî'nin lafız tekrarları, konu tekrarı, tabir ve ıstılah tekrarları, Hâfız'ın şiirlerini takibinde diğer şairlerde görülmeyen özelliklerindedir. Hatta Hâfız'ın gazellerinin bir kısmının Nevâî'yi fazlasıyla cezbedtiği için alıntı konusunda onlara birkaç kez yer verdiği söylenebilir.

Nevâî, mütevazı, iddiasız, özgür, insan sever, derviş sıfatlı, cömert, bir kişidir. Dolayısıyla yazdığı şiirlerle Hâfız'a tutkun olduğunu, şiir dayanağının Hâfız olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Kaynakça

- Amîd, H. (1363). *Ferheng-i Amîd*, Tahran.
- Bihîşti, M. (1365). *Ferheng-i Saba*, Tahran.
- Çetindağ, Y. (2011). *Ali Şîr Nevâî*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Çiçekler, M. (2006). “Nazîre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (XXXII, s. 458) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1998). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugal*, Ankara.
- Devletşah, (2011). *Şair Tezkireleri*, (N. Lugal, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Kalkandelen, A. H. (2018). *Ali Şîr Nevâî ve Farsça Gazelleri*, Ankara: Araştırma Yayınları.
- Kanar, M. (2008). *Farsça Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları.
- Kartal, A. (2003). “Ali Şîr Nevâî’nin Farsça Şiirleri” *Bilig*. (Yaz, 26, s.147-180) Ankara.
- 72 Kurnaz, C. (2013). *Ahmet Talat Onay, Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Ankara: Kurgan Yayınları.
- Kurtuluş, R. (2010). “Sürûş-i İsfahânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (XXXVIII, s.174) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Levend, A. S. (1980). *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Levend, A. S. (1965). *Ali Şîr Nevâî I-IV*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Muîn, M. (1371). *Ferheng-i Fârsî I-VI*, Tahran: İntişârât-ı Emîr-i Kebîr.
- Nevâyî, A. (1996). *Muhâkemetü’l-Lugateyn*, (F. S. Barutçu, Özönder, Haz.) Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nevâyî, A. (1996). *Fevâidü’l-Kiber*, (Ö. Kaya, Haz.) Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Pala, İ. (2000). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Safâ, Z. (1386). “Hâfız”, *Târîh-i Edebiyât Der Îrân* I-V, Tahran: Çâp-ı sîzdehom, İntişârât-ı Firdovs, 1064-1089.
- Sefercioğlu, M. N. (1990). *Nev’î Dîvânı’nın Tahlili*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Şemseddin S. (1306). “Ali Şîr Nevâî”, *Kâmûsü’l-A’lâm*.(IV, s. 3195-3196) İstanbul: Mihran Matbaası.
- Şîrâzî, H. (1370). *Dîvân-ı Gazeliyyât-ı Mevlânâ Şemsuddîn Muhammed Hâce Hâfız-ı Şîrâzî*, (nşr. Halîl Hatîb-i Rehber) Tahran: İntişârât-ı Safî Alîşâh.
- Şîrâzî, H. (1988). *Hâfız Divanı*, (A. Gölpınarlı, Çev) İstanbul: Şark İslâm Klasikleri, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları.
- Şîrâzî, H. (1385). *Dîvân-ı Hâfız* (nşr. Nizâmuddîn Nûrî), Tahran: İntişârât-ı Mürekkeb-i Sepîd.
- Tâhirü’l-Mevlevî, (1973). *Edebiyat Lügatı*, İstanbul: Enderun Yayınları.
- Tolasa, H. (1973). *Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Yazıcı, T. (1997). “Hâfız-ı Şîrâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (XV, s. 105) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Zebîhullâh S. (1344). *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, Tahran: İntişârât-ı Firdovs.
- Zebîhullâh S. (2002). *İran Edebiyatı Tarihi*, (H. Almaz Çev) I-II, Ankara: Nüşa Yayınları.

- ¹ Agâh Sırrı Levend, *Ali Şîr Nevâî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, TTK. Basımevi, Ankara 1965, I, 70.
- ² Devletşah, *Şair Tezkireleri* (çev. Necati Lugal), Pinhan Yayınları, İstanbul 2011, 42.
- ³ Günay Kut, "Ali Şîr Nevâî" *DİA*, İstanbul 1989, II, 449-453; Yusuf Çetindağ, *Ali Şîr Nevâî*, Kaynak Yay., İstanbul 2011, 157.
- ⁴ Levend, *Ali Şîr Nevâî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, I, 252.
- ⁵ Bu konuda basılmış eserler ve yapılmış çalışmalar için bk. Çetin Derdiyok, "Musa Bigiyef ve Tatar Türkçesiyle Yazılmış Hâfiz Divanı Şerhi", *Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/2, 2004, 105-116; Fatih Yerdemir, "Hâfiz Divanı'nın İlk Gazeline 16. Yüzyıl Şâirleri Tarafından Yapılan Şerhlerin Kıyaslanması", *Nüşa*, 20/51, 2020, 57-96; İbrahim Kaya, "Konevi'nin Hâfiz Divanı Şerhi Ve Tasavvufi Yorumu Üzerine Bazı Düşünceler", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, terature and History of Turkish or Turkic*, 6/1, 2011, 1455-1475; İbrahim Kaya, *Şerh-i Divân-ı Hâfiz (Südi): Kelimeler-remizler-kavramlar*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Malatya 2008; Mustafa Atila, *Muslihuddin Mustafa Surûrî, Şerh-i Divân-ı Hâfiz (Inceleme-Metin-Sözlük)*, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı anabilim Dalı, Doktora Tezi, Diyarbakır 2019; Naser Soleimanzadeshekarab, *Şem'i Şem'ullâh ve Şerh-i Divân-ı Hâfiz*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2019; Musa Carullah Bigiyef, *Hâfiz Divânının Kazan Tatar Türkçesine Şerhi*, çev. Ömer Küçükmehtemoğlu, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul 2017; Südi-i Bosnevî, *Şerh-i Divân-ı Hâfiz, Südi'nin Hâfiz Divânı Şerhi*, haz. İbrahim Kaya, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1-3, İstanbul 2020.
- ⁶ A. Hilal Kalkandelen, *Ali Şîr Nevâî ve Farsça Gazelleri*, Araştırma Yay., Ankara 2018, 27.
- ⁷ Nevâî Divanında geçen bu başlıklar için bkz. Ruknuddîn Humâyunferûh, *Divân-ı Emîr Nizâmuddîn Ali Şîr Nevâî*, Tahran 1375 hş., 4, 21, 22, 26, 38, 58, 61, 62, 63, 65, 67, 68, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 83, 84, 85, 88, 89, 90, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 105, 107, 108, 110, 113, 114, 116, 117, 133, 136, 137, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 163, 166, 169, 171, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 190, 191, 192, 193, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 218, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 235, 237, 242, 250, 252, 254, 255, 261, 262, 263, 266, 268, 269, 271, 272, 273, 277, 280, 282, 284, 286, 287, 289, 299, 301, 302, 303, 305, 306, 307, 310, 311, 319, 325, 330, 331, 332, 334, 337, 338, 339, 340, 342, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 354, 355, 356, 358, 362, 364, 366, 368, 369, 371, 374, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 387, 388, 395, 400, 401, 405, 407, 408, 409, 412, 417, 418, 419, 420, 421, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 433, 434, 440, 442, 446, 448, 449, 457, 458, 459, 460, 461, 465, 466, 473, 475, 482 numaralı gazeller.
- ⁸ Nevâyî, *Muhâkemetü'l-Lugateyn*, 185.
- ⁹ *Divân-ı Ali Şîr Nevâî*, 73.
- ¹⁰ *Ali Şîr Nevâî, Fevâidü'l-Kiber*, Türk Dil Kurumu Yayınları, haz. Ömer Kaya, Ankara 1996, s. 704.
- ¹¹ *Divân-ı Ali Şîr Nevâî*, 109.
- ¹² *Divân-ı Ali Şîr Nevâî*, 29, 43, 44, 47, 51, 54, 57, 86, 98, 103, 104, 125, 128, 129, 130, 141, 153, 199, 217, 248, 414, 415, gazeller.
- ¹³ *Divân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 1, 1.
- ¹⁴ Hâfiz-i Şîrâzî'nin şiirlerinin çevirilerinde A. Gölpınarlı, *Hâfiz Divanı* adlı eser esas alınmış, bazı kısımlara müdahale edilmiştir.
- ¹⁵ *Divân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel 4, 68.
- ¹⁶ Ali Şîr Nevâî şiirlerinin çevirileri tarafımızdan yapılmıştır. Bkz. A. Hilal Kalkandelen, *Ali Şîr Nevâî ve Farsça Gazelleri*, Araştırma Yayınları, Ankara 2018.
- ¹⁷ Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Divanı'nın Tahlilî*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, 79.
- ¹⁸ *Divân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 37, ∆[∆].
- ¹⁹ *Divân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel ∆∆, ∆∆2.
- ²⁰ *Divân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel ∆∆, ∆∆∆.
- ²¹ Tahsin Yazıcı, "Hâfiz-i Şîrâzî", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 103-106.
- ²² *Divân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 283, ∞83.
- ²³ *Divân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel ∞∞∞, ∞∞∞.
- ²⁴ Rıza Kurtuluş, "Sürüş-i İsfahânî", *DİA*, XXXVIII, 174.
- ²⁵ *Divân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 458, ∞∞∞.
- ²⁶ *Divân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel ∞∞∞, ∞∞∞.
- ²⁷ Buradaki Türk'ten kasıt adetleri yağma olan Hitâ, Hutun ve Kıpçak halkıdır.
- ²⁸ *Divân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel ∞∞∞, 177.

- ²⁹ *Dîvân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel 149, 141.
- ³⁰ *Dîvân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 111, 149.
- ³¹ *Dîvân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel 166, 149.
- ³² İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yay., İstanbul 2000, 79.
- ³³ *Dîvân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 19, 160.
- ³⁴ *Dîvân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel 191, 163.
- ³⁵ *Dîvân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 264, 257.
- ³⁶ *Dîvân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel 252, 193.
- ³⁷ Ahmet Talat Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, haz. Cemal Kurnaz, Kurgan Yay, Ankara 2013, 110.
- ³⁸ *Dîvân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 299, 405.
- ³⁹ Diğer örnekler için bkz: *Dîvân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 348, 472; *Dîvân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel 325, 231.
- ⁴⁰ *Dîvân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel 303, 220.
- ⁴¹ Muhammed Muîn, *Ferheng-i Fârsî I-VI*, İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran 1371 hş., s. 2126.
- ⁴² İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2004, s.383.
- ⁴³ *Dîvân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 4, 6.
- ⁴⁴ *Dîvân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel 22, 78.
- ⁴⁵ *Dîvân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 243, 328.
- ⁴⁶ *Dîvân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel 182, 158.
- ⁴⁷ *Dîvân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 269, 364.
- ⁴⁸ *Dîvân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel 261, 197.
- ⁴⁹ *Dîvân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 250, 338.
- ⁵⁰ *Dîvân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel 237, 185.
- ⁵¹ *Dîvân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 13, 20.
- ⁵² *Dîvân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel 28, 85.
- ⁵³ Âgâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1980, 558.
- ⁵⁴ *Dîvân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 275, 372.
- ⁵⁵ *Dîvân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 71, 99.
- ⁵⁶ *Dîvân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel 92, 98.
- ⁵⁷ *Dîvân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 186, 250.
- ⁵⁸ *Dîvân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel 158, 145.
- ⁵⁹ *Dîvân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 197, 267.
- ⁶⁰ Diğer örnekler için bkz: *Dîvân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 206, s. 279; *Dîvân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel 151, 142.
- ⁶¹ *Dîvân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel 160, 146.
- ⁶² *Dîvân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 116, 156.
- ⁶³ *Dîvân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel 150, 141.
- ⁶⁴ Levend, *Divan Edebiyatı*, 491.
- ⁶⁵ *Dîvân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 210, 285.
- ⁶⁶ *Dîvân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel 175, 154.
- ⁶⁷ *Dîvân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 136, 184.
- ⁶⁸ *Dîvân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel 176, 155.
- ⁶⁹ *Dîvân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 229, 310.
- ⁷⁰ Baht ile ilgili bkz. *Dîvân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 296, s. 400; *Dîvân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel 299, 217.
- ⁷¹ *Dîvân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel 156, 14.
- ⁷² *Dîvân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 187, 252.
- ⁷³ *Dîvân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel 162, 147.
- ⁷⁴ *Dîvân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 232, 314.
- ⁷⁵ *Dîvân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel 179, 156.
- ⁷⁶ *Dîvân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 383, s. 522.
- ⁷⁷ *Dîvân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel 405, 211.
- ⁷⁸ *Dîvân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 297, 402.
- ⁷⁹ *Dîvân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel 402, 219.
- ⁸⁰ *Dîvân-ı Ğazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 411, 559.
- ⁸¹ *Dîvân-ı Ali Şîr Nevâî*, gazel 420, 280.